

AUSCHWITZ, ons verhaal

Contextualisatie bij de documentaire

Inleiding over het thema krachtbronnen en genese van het project door Herman Teerhöfer

Veel audiovisuele ooggetuigenverslagen van Auschwitz-overlevenden zijn vanuit historisch perspectief opgesteld, waarin de feitelijke reconstructie van de gebeurtenissen in Auschwitz centraal staat. In persoonlijke audiovisuele getuigenissen van Auschwitz-overlevenden legt interviewer Herman Teerhöfer de nadruk op krachtbronnen, vanuit existentieel en zingevend perspectief. Het hele levensverhaal staat telkens centraal, met als aandachtspunt hoe Auschwitz-overlevenden omgaan met deze ingrijpende levenservaringen op emotioneel en existentieel niveau. Een belangrijke centrale vraag is: Welke krachtbronnen hebben de geïnterviewde Auschwitz-overlevenden aangewend om tijdens hun gevangenschap in Auschwitz en/of andere kampen, geestelijk op de been te blijven? Met andere woorden: waar hebben zij kracht uit geput?

Krachtbronnen in gevangenschap kunnen onder andere zijn:

- Muziek, zingen of steun hebben aan zang van een medekampgevangene. Muziek kalmeert de geest en geeft de mens rust en kracht.
- Humor, bijvoorbeeld galgenhumor of zelfspot relativeert het leven in gevangenschap.
- Geloof, bijvoorbeeld bidden of rituelen, in gedachten stilstaan bij joodse feestdagen.
- Vriendschap, bijvoorbeeld eten delen en elkaar geestelijk tot steun zijn.
- Verzet, solidair zijn, verdraagzaamheid maakt geestelijk sterk.
- Je gedachten zijn vrij: herinneringen ophalen van het leven van voor de oorlog.
- Hoop op bevrijding.
- Innerlijke drijfveren, zoals
 - de hoop je ouders, broertjes of zusjes terug te zien.
 - de hoop weer herenigd te worden met je geliefde. Hoop kan nieuwe kracht geven om verder te leven.
 - willen overleven om na de oorlog te kunnen getuigen.

Over het aanwenden van krachtbronnen tijdens het leven na de oorlog werden de volgende twee centrale vragen gesteld:

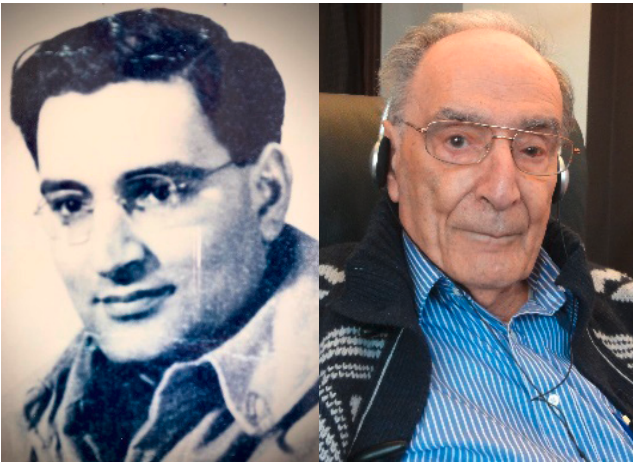
- Welke krachtbronnen wenden de geïnterviewden aan (in het ouder worden) om om te gaan met de herinneringen en het overleven van Auschwitz?
- Welke zin geven zij aan hun leven na Auschwitz?
Hoe kan het geestelijk doorwerken na de oorlog om overlevende te zijn van Auschwitz?

De getuigen

Meijer 'Max' Hamburger

173567

Max Hamburger werd op 10 februari 1920 geboren in Amsterdam en studeerde geneeskunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn voorouders waren in de zestiende eeuw uit Hamburg weggevlucht vanwege de vervolgingen en de pogroms daar en was toen in Noord-Holland terecht gekomen. In oktober 1943 werden Hamburger en zijn moeder opgepakt en naar het Jodenverzamelkamp Westerbork gebracht. Hamburger werd gearresteerd nadat de verzetsgroep waar hij deel van uitmaakte verraden was. Hij werd op 8 februari 1944 op transport gezet naar Auschwitz. Zijn moeder volgde een maand later: zij werd na aankomst in Auschwitz op 6 maart 1944 onmiddellijk in een gaskamer om

Dicht bij elkaar hebben we zitten huilen

M. Hamburger

het leven gebracht. Zelf overleefde Max als arts in opleiding een tijdlang als medisch assistent die de gevangenen op luizen moest controleren. Aan het einde van de oorlog werd hij overgeplaatst naar verschillende kampen, waaronder Flossenbürg, om uiteindelijk in Buchenwald te belanden. Hij was de dood zeer nabij toen hij daar op 10 april 1945 werd bevrijd door het Amerikaanse Derde Leger. Hier werd de foto genomen, waarin we hem kunnen zien. Na enkele jaren in een sanatorium te hebben doorgebracht, werd hij psychiater, gespecialiseerd in de behandeling van oorlogstrauma's. Hij had acht kinderen uit drie huwelijken. Hij begon op zeer hoge leeftijd over zijn ervaringen te spreken in scholen, kerken en universiteiten. Hij overleed op 2 juli 2012 te Maastricht.

Ik was zestien en zeer verlegen

T. Granek

De honger was een heel grote vijand van ons

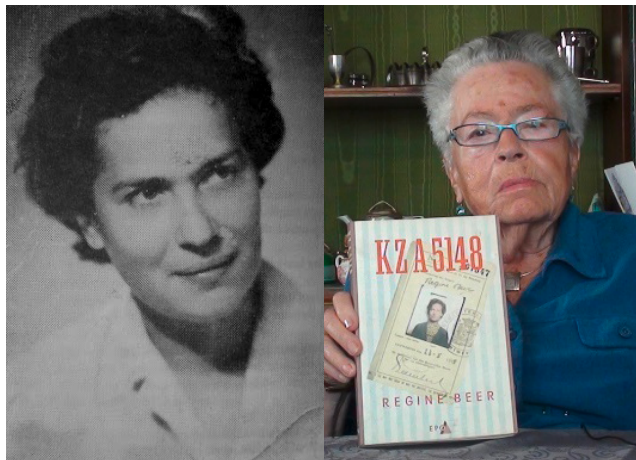
D. Nasch

Dov 'Bernard' Nasch

B10565

Dov Nasch werd op 7 april 1930 geboren in Tsjecho-Slowakije, in een Joodse familie in het dorpje Nové-Zámky (nu in Slowakije). Na acht dagen te hebben doorgebracht in het getto van Nové-Zámky, werd hij samen met zijn moeder, drie zussen en jongste broertje vanuit zijn geboorteplaats op 6 juni 1944 naar Auschwitz gedeporteerd. Hij was toen slechts

veertien jaar. Hij werd opgesloten in Gleiwitz II, een subkamp van Auschwitz, in Oraniënburg en in Flossenburg. Een jaar later, op weg van Flossenburg naar Dachau, werd hij toevallig eind april 1945 door het Amerikaanse leger bevrijd. Na de bevrijding verbleef hij in vluchtelingenkampen te Regensburg (UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, een internationale commissie die als taak had hulp te verlenen aan mensen die bevrijd waren van het juk van de Asmogendheden) en in een klooster te Inesdorf. Hij bouwde een nieuw leven op te Antwerpen, in de diamantsector. Dov Nasch overleed in 2019 in Antwerpen.

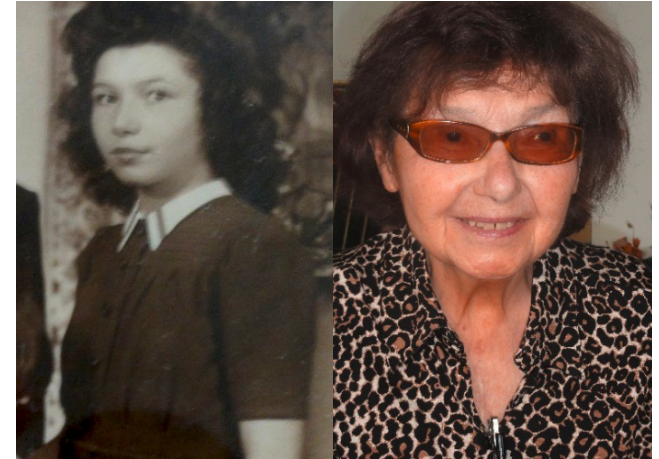

***Ik wou
in de oorlog
een hond zijn***

N. Bash

***Het was zo koud
dat ik de urine
niet langs mijn
benen voelde lopen***

T. Granek

Régine Beer

A 5148

Régine Beer werd geboren in Amsterdam op 5 november 1920 en kwam met haar familie naar België (Antwerpen) in 1921. Op 3 september 1943 werd ze gearresteerd door de Gestapo en in Kazerne Dossin te Mechelen opgesloten. Op 19 mei 1944 werd ze met het XXVe konvooi naar Auschwitz gedeporteerd. Régine Beer werd op 18 januari 1945 onder gewapende SS-begeleiding uit het kamp Auschwitz weggeleid en maakte ze de dodenmarsen mee naar Ravensbrück en nadien naar Malchow. Op 3 maart 1945 werd ze tijdens een evacuatie bevrijd. Ze was jarenlang actief bij Stichting Auschwitz. Vele jaren gaf zij getuigenissen over dit onderwerp in honderden scholen om bij te dragen tot de verwezenlijking van een betere en meer democratische samenleving. In 1995 ontving zij hiervoor de Prijs voor Democratie. Régine Beer overleed in Antwerpen op 23 maart 2014.

Thérèse Granek-Szeer

A 24064

Thérèse Granek-Szeer werd op 6 januari 1928 geboren in Klobuck in Polen. De familie emigreerde naar België in 1929. Als Joodse dook ze tijdens de Tweede Wereldoorlog onder in een klooster op het Sint Jacobsplein in Leuven. In mei 1944 werd ze verklikt en werd ze door de Duitse bezetter gearresteerd. Op 31 juli 1944 werd ze met het XXVIe konvooi van Mechelen naar Auschwitz gestuurd, waar ze in Birkenau terechtkwam. Thérèse nam deel aan de dodenmarsen van Auschwitz naar Türckheim en belandde zo via Dachau (Landsberg) in Buchberg. Ze werd op 1 mei 1945 door de Amerikanen bevrijd in het kamp van Buchberg in Duitsland. Na de oorlog ging ze naar Israël, maar na vier jaar keerde ze met haar man terug naar België.

Bloeme Evers-Emden

A 25106

Dr. Bloeme Evers-Emden werd op 5 juli 1926 in Amsterdam geboren. In 1941 ging zij naar het Joods lyceum, waar ze vriendschap sloot met Anne Frank en haar zus Margot. Ze moest als Joods meisje onderduiken en werd vervolgens gearresteerd, waarna ze op 3 september 1944 naar Auschwitz werd gedeporteerd. In dezelfde trein vanuit Westerbork

*We waren geen
mensen meer,
we werden
een nummer*

N. Bash

zaten ook Anne Frank en haar familie. In tegenstelling tot Anne Frank overleefde Bloeme het kamp; zij werd op 8 mei 1945 bevrijd. Ze was in haar naoorlogse leven een ontwikkelingspsychologe, universiteitsdocente en feministe, die veel onderzoek heeft gedaan naar onderduikkinderen tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de jaren 1990 schreef ze hierover vier boeken. Haar belangstelling voor het onderwerp kwam voort uit haar eigen ervaringen tijdens de oorlog. In 1973 werd zij docente psychologie aan de Universiteit van Amsterdam. In de jaren 1980 studeerde Evers-Emden af in de ontwikkelingspsychologie en ging zij interviews afnemen en schrijven over de onderduikkinderen vanuit het oogpunt van de kinderen, hun biologische ouders, hun onderduikouders en hun onderduikbroertjes en -zusjes. Zij werd voor verschillende tv-docu-

*Je schakelde
je gevoel uit.
Anders overleefde
je het niet*

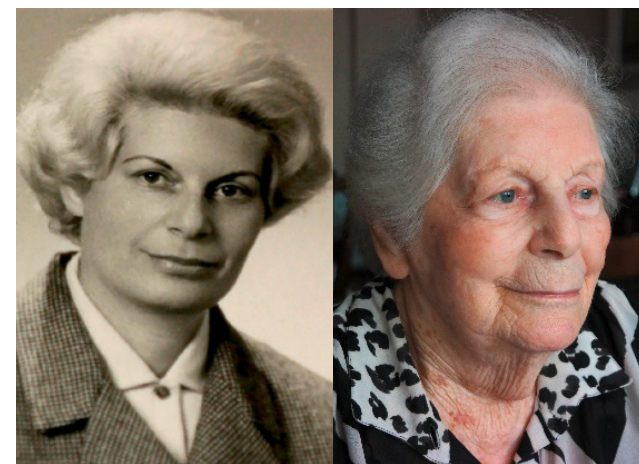
B. Evers

mentaires geïnterviewd over haar herinneringen aan Anne Frank en haar familie voor zij onderdoken en nadat zij naar Auschwitz waren gestuurd. Ze overleed in Israël, te Herzliya, op 18 juli 2016.

Nelly Zoukrowitsch – Basch

76736

Nelly Zoukrowitsch – Basch is geboren op 24 april 1921. Ze werd gearresteerd op 1 februari 1944, ze was toen net 23 jaar. Na drie dagen te hebben doorgebracht in de Begijnenstraat, in de Antwerpse gevangenis, werd ze gedurende twee maanden opgesloten in de Kazerne Dossin, te Mechelen. Ze werd op 4 april 1944 met het XXIVe konvooi naar Auschwitz gedeporteerd. Nelly Basch maakte de Dodenmarsen mee van Auschwitz naar Ravensbrück en naar Malchow. Ze werd hier bevrijd op 1 mei 1945. Ze overleed op 29 juni 2018. ♦

Auschwitz, het overleven in een concentratiekamp

Wat was Auschwitz?

Het kamp van Auschwitz ontstond in reactie op de dringende vraag van *SS-Gruppenführer* Erich von dem Bach-Zelewski (1899-1972) aan het hoofdkwartier van de SS en van de politie van Breslau (Wrocław) om nieuwe ruimte te vinden als oplossing voor het probleem van overbevolking van de gevangenen in Opper-Silezië. De locatie werd gekozen in de wijk Zasole van het stadje Oświęcim.

Auschwitz ontstond in juni 1940 als doorgangskamp voor tienduizend Poolse gevangenen die zouden worden overgebracht naar concentratiekampen op het grondgebied van het Derde Rijk. Het kamp groeide binnen enkele jaren (tot de bevrijding op 27 januari 1945) uit tot de belangrijkste plaats voor de marteling en vervolging van de Europese Joden. Het was de hoofdstad van een indrukwekkend netwerk van subkampen, dat zich uitstreckte over tientallen kilometers in de omtrek en waar werd beslist over het lot van de gedeporteerden. In 1940-1941 hadden alle gevangenen de Poolse nationaliteit, maar vanaf de tweede helft van 1942 bestond de gevangenenpopulatie voor vijftig procent uit Joden. Het jaar daarna vormden Joden de meerderheid. Daarnaast waren er ook Russische krijgsgevangenen aanwezig, die Birkenau hebben moeten bouwen.

Pas na november 1943 kreeg het complex een nieuwe administratieve organisatie en werd het

verdeeld in drie kampen, waarbij er een nieuwe bestuursstructuur kwam: KL Auschwitz I – *Stammlager* (basiskamp), KL Auschwitz II – Birkenau en KL Auschwitz III – *Aussenlager* (externe kampen of subkampen), dat vanaf november 1944 werd omgedoopt tot KL Monowitz.

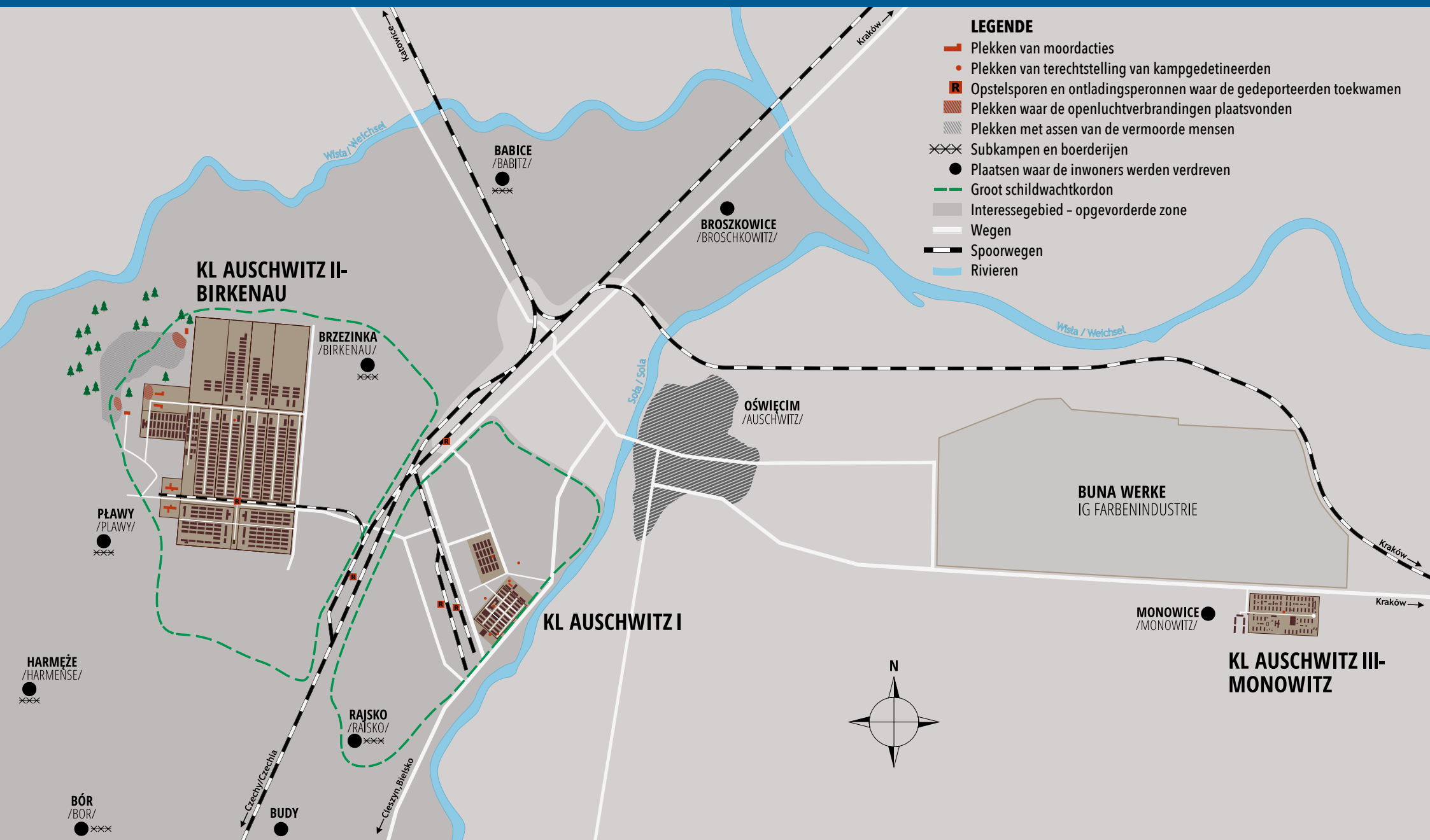
Het verschil tussen een concentratiekamp en een moordcentrum

In de al dan niet wetenschappelijke literatuur worden de uitdrukkingen ‘concentratiekamp’ en ‘vernietigingskamp’ vaak als synoniemen gebruikt. Maar in functioneel opzicht verschillen ze van elkaar, omdat ze een verschillende functie hadden. De strikt etymologische asymmetrie van beide termen geeft dat verschil al duidelijk aan. Terwijl ‘concentratiekamp’ de Nederlandse vertaling is van de administratieve term waarmee het kamp werd aangeduid (*Konzentrationslager* – KL, dat op elk document van het kamp staat), is ‘vernietigingskamp’ een woord dat na de oorlog werd gebruikt (*Vernichtungslager*) en als zodanig, in de eerste geschiedschrijving over de kampen, te vergelijken met andere benamingen, zoals ‘dodenfabriek’ of ‘dodenkampen’ of ‘moordcentra’, die duiden op de moorddadige reden van hun bestaan. Enerzijds is ‘vernietigingskamp’ dus een oorspronkelijk woord, anderzijds is het een bedacht woord dat een naam

geeft aan iets waarvan de aard op een of andere manier moet worden weergegeven. Geen enkel Duits document, formulier of papier geeft een indicatie van wat de taak was van de installatie van Birkenau, van het oostelijke deel van het kamp rond de crematoria en de bijbehorende gaskamers, waar een deel van de genocide van de Europese Joden plaatsvond. Dat gold ook voor de andere plaatsen waar massamoorden plaatsvonden en die in bedrijf waren in Polen (Chełmno, Bełżec, Sobibór, Treblinka) en in Wit-Rusland (Maly Trostinec). Deze werden door de Duitse bureaucratie beschreven met ver sluierende termen (*SS-Sonderkommando*, in het geval van Chełmno) of met onjuiste aanduidingen (*Durchgangslager*, doorgangskamp, zoals voor Sobibór). Heden onderscheiden Holocausthistorici vier ‘zuivere’ moordcentra: Chełmno, Bełżec, Sobibór en Treblinka en twee concentratiekampen met een moordcentrum: KL Auschwitz en KL Majdanek. In deze twee laatste waren beide aspecten uitroeiing en concentratie / opsluiting aanwezig.

Arrestatie

In de volksmond werden de verzetsstrijders en de Joden vaak gearresteerd ‘door de Gestapo’. Er waren echter verschillende Duitse politiemachten aan het werk in het bezette België en Nederland. De Gestapo was een onderdeel van de Sipo-SD (*Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst*) en daarnaast waren

© Deze kaart wordt hier vertoond met de vriendelijke toelating van het Staatsmuseum van Auschwitz-Birkenau.

er nog de GFP (*Geheime Feldpolizei*) en de *Feldgendarmarie*. Om de massa van de Joodse bevolking in België te pakken te krijgen, pasten de Duitse autoriteiten drie technieken toe: 1. de ‘werkorders’ (*Arbeitseinsatzbefehle*), die de ontvangers, bij naam genoemd, verplichtten zich te melden in het doorgangskamp Mechelen voor deportatie naar Duitsland; 2. grootscheepse razzia’s; en 3. een beroep op Joodse dwangarbeiders uit België, die door de militaire administratie sinds de lente van 1942 waren geïnterneerd in de kampen van de Todt-organisatie in Noord-Frankrijk. De Franse departementen Nord en Pas de Calais waren door de Duitsers administratief bij België gevoegd, wat de bezetting betreft.

Maximaal 3.956 mensen gaven gehoor aan de sommaties voor ‘arbeid’ die de Sipo-SD van juli tot september 1942 aan ten minste 12.000 Joden stuurde. Bij de collectieve razzia’s in Antwerpen en Brussel in augustus en september 1942 arresteerden Duitse en Belgische politiediensten in totaal 3.196 Joodse mannen, vrouwen en kinderen. Eind oktober werden volgens de recentste berekeningen 1.685 Joden vanuit werkkampen in Noord-Frankrijk via Mechelen naar Auschwitz gedeporteerd. Bij vier andere politie-operaties in Luik en Noord-Frankrijk van augustus tot oktober 1942, namen de bezettingsautoriteiten 716 Joden gevangen. Zo werden in totaal 9.553 Joden het slachtoffer van de grote arrestatiegolven in 1942. Tegelijkertijd moeten de Duitsers tijdens de ‘Honderd Dagen’, individueel of in kleine groepen, 7.068 Joodse vrouwen, kinderen en mannen hebben gegrepen. Met andere woorden, meer dan 40% van de Joden die van augustus tot oktober

1942 door de bezetter naar Auschwitz werden gedeporteerd, kwamen niet in het kamp van Mechelen terecht als gevolg van dagvaardingen of razzia’s (Cijfers Insa Meinen).

Trein

Het Europese spoorweginet speelde een cruciale rol bij de uitvoering van de *Endlösung*. Joden uit Duitsland en het door Duitsland bezette Europa werden per trein gedeporteerd naar de concentratiekampen en de moordcentra in het bezette Polen. De Duitsers probeerden hun criminele bedoelingen te verhullen door te spreken over ‘herbevolking in het oosten’. Zij vertelden de slachtoffers dat zij naar dwangarbeiderskampen werden gestuurd. Maar in werkelijkheid betekende deportatie vanaf 1942 voor de meeste Joden de reis naar de moordcentra.

Deportaties op deze schaal vereisten de coördinatie van vele ministeries en regeringsinstanties, waaronder het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA), het Ministerie van Verkeer en het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het RSHA coördineerde en leidde de deportaties; het Ministerie van Vervoer organiseerde het spoorwegverkeer; en het Ministerie van Buitenlandse Zaken onderhandelde met de bevriende staten over de deportatie van hun Joden.

De Duitsers gebruikten zowel goederen- als passagierswagons voor de deportaties. Zij verstrekten de gedeporteerden geen voedsel of water, zelfs niet

toen de konvooien dagenlang op rangeersporen moesten wachten om plaats te maken voor andere treinen. In de gesloten goederenwagons hadden de gedeporteerden te lijden onder de hitte in de zomer, de vrieskou in de winter en de stank van urine en uitwerpselen. Met uitzondering van een emmer, was er geen voorziening voor sanitaire behoeften. Zonder voedsel en water stierven veel gedeporteerden voordat de treinen hun bestemming bereikten. Gewapende bewakers doodden degenen die probeerden te ontsnappen. Tussen de herfst van 1941 en de herfst van 1944 werden miljoenen mensen per trein vervoerd naar kampen en moordcentra in bezet Polen en de Sovjet-Unie.

In het begin, toen Birkenau nog niet in gebruik was genomen, kwamen de gevangenen en Joden die naar Auschwitz gingen per trein aan op het station van Oświęcim en gingen daarvandaan naar een secundair perron in de omgeving van het basiskamp, dat aan de noordoostelijke kant lag. De gedeporteerden die uit de trein stapten, bevonden zich op enkele tientallen meters van de ingang van het kamp. Veel transporten gebeurden ook per vrachtwagen of bus. Vanaf het voorjaar van 1942, toen Birkenau werd ingediend als belangrijkste centrum voor de systematische vernietiging van Joden uit Europa, werd er een nieuw secundair perron aangelegd, niet ver van de goederenlosplaats van het station van Oświęcim, dat de *Judenrampe* (Jodenperron) werd genoemd. De *Judenrampe* lag op ongeveer 800 tot 900 meter van de toegangspoort van Birkenau en op ongeveer twee kilometer afstand van *Bunker 1* en *2*, ook wel het Witte huisje en het Rode huisje genoemd, die werden omge-

bouwd tot gaskamers. Vanaf daar legden de Joden die ertoe in staat waren te voet de weg af die hen binnen 24 uur naar de dood zou leiden, terwijl de invaliden, zieken en ouderen in een vrachtwagen naar de gaskamers werden vervoerd. De selectie van wie naar de gaskamer ging en wie voorlopig was gered en als dwangarbeider het kamp in ging, gebeurde aan het spoor van het perron (vanaf de zomer van 1942).

Toen de komst van de Hongaarse Joden, vanaf mei 1944, werd aangekondigd, werd er, om het uitladen van de treinen gemakkelijker en sneller te laten verlopen, een spoor aangelegd dat vanaf het station van Oświęcim rechtstreeks naar Birkenau liep, onder de poort van de wachttorens door. Het nieuwe perron, dat erg lang was en *Neue Rampe* of *Bahnrampe* werd genoemd en dat doorliep tot op luttele meters van *Krematorium II* en III, IV en V, bestond uit een stuk van drie sporen die parallel liepen aan de hoofdstraat (*Hauptstrasse*) van het kamp die de twee hoofdsectoren, BI en BII, van elkaar scheidde. Van de foto's in *Het Auschwitz Album* weten we dat de selectie van de Hongaarse Joden (wie werd gekozen om te werken en wie rechtstreeks naar de gaskamer werd gebracht) ongeveer op de helft van het kamp gebeurde, tussen *Lagerstrasse A* en de *Hauptstrasse*, die de twee hoofdsectoren in vierendeelden.

Transporten van de SS *Sammellager Mechelen* (Kazerne Dossin in België) naar Auschwitz

Konvooi	Datum vertrek	Aantal gedeporteerden	
I	04/08/1942	998	
II	11/08/1942	1000	
III	15/08/1942	1000	
IV	18/08/1942	999	
V	25/08/1942	996	
VI	29/08/1942	1000	
VII	01/09/1942	1000	
VIII	08/09/1942	1000	
IX	12/09/1942	1000	
X	15/09/1942	1047	
XI	26/09/1942	1742	
XII	10/10/1942	998	
XIII	10/10/1942	675	
XIV	24/10/1942	995	
XV	24/10/1942	477	
XVI	31/10/1942	819	
XVII	31/10/1942	874	
XVIII	15/01/1943	945	
XIX	15/01/1943	612	
XX	19/04/1943	1398	
XXI	31/07/1943	1552	
XXIIa	20/09/1943	632	
XXIIb	20/09/1943	793	
XXIII	15/01/1944	654	
Z	15/01/1944	351	Roma en Sinti (het enige konvooi van dit type dat vanuit België naar Auschwitz gestuurd is)
XXIV	04/04/1944	624	(Onder wie Nelly Basch-Zoukrowitsch)
XXV	19/05/1944	508	(Onder wie Régine Beer)
XXVI	31/07/1944	563	(Onder wie Thérèse Granek-Szeer)
Totaal		24.906	(1.207 overlevenden)

Transporten vanuit het *Polizeiliche Judendurchgangslager Westerbork* (Westerbork in Nederland) naar Auschwitz

Datum	Aantal	Datum	Aantal
15-07-1942	1132	6-11-1942	465
16-07-1942	586	10-11-1942	758
21-07-1942	1002	16-11-1942	761
24-07-1942	1000	20-11-1942	726
27-07-1942	1010	24-11-1942	709
31-07-1942	1007	30-11-1942	826
03-08-1942	1013	04-12-1942	812
07-08-1942	989	08-12-1942	927
10-08-1942	547	12-12-1942	757
14-08-1942	505	11-01-1943	750
17-08-1942	510	18-01-1943	748
21-08-1942	1003	23-01-1943	516
24-08-1942	551	29-01-1943	659
28-08-1942	608	02-02-1943	890
31-08-1942	560	09-02-1943	1184
04-09-1942	714	16-02-1943	1108
07-09-1942	930	23-02-1943	1101
11-09-1942	874	24-08-1943	1001
14-09-1942	902	31-08-1943	1004
18-09-1942	1004	07-09-1943	987
21-09-1942	713	14-09-1943	1005
25-09-1942	928	21-09-1943	979
28-09-1942	610	19-10-1943	1007
02-10-1942	1014	16-11-1943	995
05-10-1942	2012	25-01-1944	949
09-10-1942	1703	08-02-1944	1015 (Onder wie Max Hamburger)
12-10-1942	1711	03-03-1944	732
16-10-1942	1710	23-03-1944	599
19-10-1942	1327	05-04-1944	240
23-10-1942	988	19-05-1944	453
26-10-1942	841	03-06-1944	496
30-10-1942	659	03-09-1944	1019 (Onder wie Bloeme Evers-Emden)
02-11-1942	954		
		Totaal 57.795 personen (1150 overlevenden)	

De aankomst in het kamp

De aankomsten in het kamp volgden elkaar op met een zekere regelmaat. Auschwitz was nog steeds een transitkamp, in de bureaucratische zin van het woord. De levensomstandigheden waren mensonterend, alleen de sterksten konden dit regime overleven. Bij aankomst werden de mensen onderworpen aan een opnameprocedure die heel hun verleden in één klap wegveegde. Zenuwslopende wachttijden vol onzekerheid, beledigingen, slagen en een reeks min of meer uitputtende behandelingen, uitgevoerd door opzichters, vormden een inleiding tot wat volgde. Diegenen die reageerden op de mishandelingen of probeerden een lotgenoot te helpen, werden wild geslagen; de gedetineerden moesten lichamelijk ervaren dat zij volledig weerloos waren. De onmacht betekende, in een radicale zin, dat men elk vermogen tot handelen verloren had en men overgeleverd was aan brutale fysieke overheersing. Het eerste geweld, de eerste slag, deed het fundamentele vertrouwen in de onkwetsbaarheid van het lichaam verdwijnen en vernietigde de hoop, dat men in geval van nood kon rekenen op de hulp van anderen. Door deze fundamentele zekerheden van het alledaagse leven te vernietigen, bereidde dit geweld de mensen voor, het was een vorm van initiatie op het toekomstige kampleven.

De selecties

Selektion is het aanwijzen van gevangenen voor een bepaalde bestemming, doorgaans de onmiddellijke dood. De selectie op het perron (bij het uitstappen van de treinen) werd uitgevoerd door de SS van de medische dienst, aanvankelijk door artsen, daarna, naarmate de transporten talrijker werden, door het andere personeel van dezelfde dienst. Deze eerste selectie werd

zowel gemaakt op basis van het fysieke voorkomen als op basis van de behoefte aan arbeidskrachten in het kamp. Overleven of onmiddellijke dood werd in enkele ogenblikken beslist. Allen die voldoende jong en weerbaar leken, werden samengebracht in een colonne aan de ene kant van het perron, de anderen (bejaarden of zieken, moeders met hun kinderen) werden samengebracht aan de andere kant en vervolgens naar de crematoria geleid. Andere soorten selecties vonden plaats in het kamp (in de blokken van Auschwitz I of de barakken van Birkenau, in de *Häftlingskrankenbau* HKB, in het *Sonderkommando*). Afhankelijk van het aantal betrokkenen werden de moorden uitgevoerd in de gaskamers (als het om een groot aantal mensen ging), door fusillades (executies in de crematoria), door het inspuiten van fenol in het hart, of door ophanging (vooral wanneer het er voor de SS om ging een ‘voorbeeld’ te stellen). De selectie van een groep gevangenen voor een bepaalde activiteit wordt echter ook ‘selectie’ genoemd. Zo werden na de eerste selectie op het perron, onder de gevangenen die aan de dood ontsnapt waren, andere selecties gemaakt om hen een *Kommando* toe te wijzen, waarin ze dwangarbeid moesten verrichten.

Het uitkleden en de ontmenselijking

Na de eerste schok van de aankomst werden de gevangenen verplicht zich uit te kleden en al hun persoonlijke spullen achter te laten. Naakt stonden ze te wachten om de eerste fysieke metamorfose te ondergaan, het afscheren van alle lichaamsbehaaring. De geschoren delen werden daarna met een vuile

spatel behandeld met ontsmettingsmiddel. Daarna volgde direct de douche, bijna altijd met kokend of ijskoud water, nooit was het water op een goede temperatuur. Evenmin hield men rekening met de buitentemperatuur. Zo was de symbolische vermindering een feit. Die werd afgerond met het uitdelen van de kampkledij: in Auschwitz waren dat de eerste jaren het beruchte gestreepte uniform, grijs en hemelsblauw, bestaande uit een broek, een jas, houten klompen in plaats van schoenen en, als men geluk had, kousen. De pet en de overjas verdwenen vrij snel uit de uitrusting van de gedetineerde. In de meeste gevallen kon men de maat van de kledij en van de klompen niet kiezen, zodat het uniform dikwijls de figuur van de persoon in kwestie verborg en hem elk individueel uiterlijk kenmerk ontnam. In een tweede fase, toen er ook vrouwen opgesloten werden in Auschwitz (vanaf 26 maart 1942), werd het moeilijk om te zien of het om een man of een vrouw ging. Elke gevangene werd aldus de afspiegeling van de andere. Zo verloor men elk spoor van een eigen identiteit.

Tatoeages

Auschwitz was het enige Duitse concentratiekamp waar de kampgevangenen met hun kampnummers getatoeëerd werden. In het najaar van 1941 besloot de kampleiding om Sovjetkrijgsgevangenen op deze manier te markeren. Het nummer was op de linkerzijde van de borst van de kampgevangene getatoeëerd door middel van een metalen stempel met verwisselbare inzetstukken, met naalden van een centimeter lang, die de cijfers vormden. Het

hele nummer kon in de borst van de gevangene worden gedrukt met een enkele klap van de geïnkte stempel. Poolse kampgevangenen die in maart 1942 naar Birkenau werden overgebracht en Joden die in de eerste transporten uit Frankrijk en Slowakije aankwamen, werden op dezelfde manier getatoeëerd. Vanaf het voorjaar van 1942 bevalen de kampautoriteiten dat binnenkomende gevangenen op de linker onderarm dienden te worden getatoeëerd, hoewel krijgsgevangenen nog steeds op de borst werden getatoeëerd. Joodse mannen die in nieuwe transporten aankwamen, werden op deze manier systematisch gemarkeerd. Vanaf juli 1942 werden Joodse vrouwen aan dezelfde procedure onderworpen. Duitse en Oostenrijkse kampgevangenen, en Polen die in de zomer van 1944 (na de opstand in Warschau) gedeporteerd werden, werden niet getatoeëerd.

Nummers

In totaal kregen op zo’n 1,3 miljoen gedeporteerden naar Auschwitz ongeveer 400.000 een nummer (gestikt of getatoeëerd). Gewoonlijk eindigde de ingangsprocedure met de toewijzing van de barak en de brits. Maar tijdens de oorlog werd in alle kampen de *quarantaine* ingesteld, een isoleerperiode van 2 tot 3 weken (soms zelfs 6 tot 8) die de tweede initiatiefase tot het kampleven vormde. De SS’ers vreesden immers de verspreiding van epidemieën, die eerder talrijke kampen, gevangenissen en andere detentiecentra vanwaar de gedeporteerden kwamen, teisterden. De periode van *quaran-*

taine (waarvoor één of meerdere blokken voorzien waren, volgens de behoeften en de periode, en zelfs een volledige sector van het kamp, zoals in Birkenau in 1943) was eveneens traumatiserend: gewoonlijk leerde de gedetineerde dan de regels van het leven in het kamp.

In 1940

De eerste toewijzing van de eerste reeks nummers begon op 20 mei voor mannen (zonder tatoeages).

In 1941

Op 3 januari, toewijzing van het nummer 7.880 van de 1^e serie.

Eind oktober, toewijzing van de eerste nummers van de 2^e serie, de serie R (*Reichsdeutsche?*) die zal eindigen op 28 oktober 1944 met het nr. R-11.964.

Voor 29 december (laatste transport), toewijzing van nr. 25.149 voor mannen (1^e reeks).

In 1942

Op 1 februari begint de 3^e serie, de E-serie. Deze nummers zullen niet getatoeëerd worden. Ze zullen gaan tot 9.193 voor de mannen en 1.993 voor de vrouwen.

De eerste reeks nummers voor vrouwen wordt toegekend op het eerste transport van 26 maart (nr. 1 tot 1.000) van 1.000 'criminelen en asociale'.

Op 31 december is het laatste nummer dat wordt toegekend 85.264 (1^e serie) aan de gevangene van een konvooi uit Katowice.

In 1943

In februari wordt besloten om alle gevangenen die het kamp binnenkomen, te tatoeëren, tenzij zij slechts op doorreis zijn naar andere kampen. Niet-Joodse vrouwen en mannelijke gevangenen die tot allerlei groepen behoren worden daarom getatoeëerd (nummers van de 1^e serie).

Op 26 februari begint de 4^e serie, de Z-serie (deze letter betekent 'Zigeuner': Roma en Sinti), die op 8 juli 1944 zal eindigen met het nummer Z-10.094 voor mannen en op 21 juli 1944 met het nummer Z-10.888 voor vrouwen.

Op 31 december bedragen de laatste toegewezen nummers 175.352 voor mannen en 73.770 voor vrouwen (eerste reeks).

In 1944

De 5^e serie, serie A, wordt vanaf 13 mei toegewezen voor mannen en zal doorgaan tot nr. 20.000 bereikt wordt op 24 augustus 1944. Deze lijkt te beginnen wanneer het nummer 200.000 van de eerste serie is bereikt en is bedoeld om deze serie te vervangen. In deze 5^e serie wordt soms een driehoek toegevoegd aan de tatoeage voor Joodse gevangenen.

De 5^e serie, voor vrouwen, begint op 16 mei en het aantal van 20.000 wordt bereikt op 10 augustus 1944. De SS zou zijn vergeten het bevel te geven om over te schakelen op een serie B, na het tatoeëren van de 20.000^{ste} vrouwelijke gevangene. Deze reeks wordt voor de vrouwen voortgezet tot 23 oktober, wanneer het nr. A-29.354 wordt getatoeëerd.

De 6^e serie, die van de B's, wordt gestart met een konvooi van 31 juli: nr. B-1 tot B-1147 voor de mannen (waarbij de vrouwen getatoeëerd zijn van A-14.394 tot A-15.210). Deze reeks zal uiteindelijk niet tot nr. 20.000 gaan, maar zal op 3 november 1944 worden stopgezet bij nr. B-14.897.

In augustus worden de Russische gevangenen apart geregistreerd onder de nummers RKG-11.672 tot RKG-11.780 (RKG voor *Russische KriegsGefangene*: Russische krijgsgevangenen).

In 1945

Het laatste geregistreerde nummer is 202.499 (voor de algemene serie).

Arbeid in de kampen

In het Duitse concentratiekampstelsel was arbeid bedoeld als basisinstrument voor de 'heropvoeding' en 'opleiding' van kampgevangenen. In de praktijk, en vooral in de beginfase van Auschwitz, was arbeid echter een onderdrukkingsinstrument en werd het vaak uitgevoerd zonder rekening te houden met de werkelijke doeltreffendheid ervan. Kampgevangenen werden gedwongen om arbeid te verrichten die hun kracht te boven ging, terwijl een *Kapo* hen voortdurend sloeg en aanspoorde om ze te laten verder werken. Ze groeven afwateringsloten en de fundamente van blokken en andere gebouwen op met behulp van schoppen om de aarde op te stapelen tot hoge hopen. Ze trokken zware walsen of gebruikten houten balken om de mu-

ren van huizen te slopen, zonder enige vorm van beschermende uitrusting. In 1942, toen de SS'ers meer belang begonnen te hechten aan de werkelijke werkomstandigheden, verbeterde de situatie een beetje, maar dit gold vooral voor geschoolde gedetineerden, die door hun specifieke vaardigheden moeilijk te vervangen waren. De werkdag, de pauzes niet meegerekend, duurde 10 à 11 uur in het voorjaar en de zomer (beginnend om 6u of 6u30 en eindigend om 18u of 19u). Het werd teruggebracht tot 9 à 10 uur in de herfst en winter. De gevangenen hadden een middagpauze om een maaltijd te nuttigen. De pauze duurde meestal ongeveer een uur en kon verlengd of verkort worden, afhankelijk van de tijd van het jaar. Theoretisch waren kampgevangenen niet verplicht om op zondag te werken, maar ze deden vaak extra werk rond de blokken of werden het slachtoffer van pesterijen door bewakers. Voor kampgevangenen die in industriële installaties werkten, waren twee of drie zondagen per maand echter normale werkdagen.

Arbeit macht frei

Arbeit macht frei is een Duitse uitdrukking die 'werk maakt vrij' betekent. Deze slogan werd overgenomen door de nazi's in de jaren 1930. SS-Generaal Theodor Eicke gaf opdracht de zin aan te brengen op de ingangen van sommige concentratiekampen waaronder Dachau, Gross-Rosen, Sachsenhausen, en de Gestapo-gevangenis in Theresienstadt.

De Duitse taalkundige en volkenkundige Lorenz Diefenbach (1806-1883) was waarschijnlijk de eerste die de uitdrukking '*Arbeit macht frei*' (arbeid be-

vrijdt) gebruikte, als titel voor een van zijn romans uit 1872. Deze werd vervolgens een slogan van de overheid van de Weimarrepubliek om de werkloosheid te bestrijden via het financieren van openbare werken en werd daarna door de nazi's overgenomen als motto voor een harde gevangenisstraf die echter nuttig was voor de rehabilitatie van die mensen die door dwangarbeid te verrichten voor het *Reich* weer in de maatschappij konden worden geïntegreerd. Arbeid als straf en als instrument om weer de vrijheid te verkrijgen. Rudolf Höss, de eerste kampcommandant van Auschwitz, was daarvoor werkzaam geweest in Dachau en nam uit dat nazikamp het idee mee om het opschrift '*Arbeit macht frei*' op het toegangshek te zetten. De lantaarns, de grendels, het hekwerk, het toegangshek en het opschrift werden vervaardigd in de ijzerbewerkingswerkplaats van het *Lager*. Daar werkte Jan Liwacz, een gevangene met het registratienummer 1010 die van beroep ijzersmid was en die een Poolse politieke dissident was. Een andere gevangene, getuigde dat Liwacz bij het smeden van de letters besloot om een fout in het woord *Arbeit* te maken: een omgekeerde B als teken van verzet tegen de tucht en de gruweldaden van het kamp.

Het kampleven

De naamloos geworden gevangene werd brutaal in het raderwerk van het dagelijkse leven gegooid, volgens een onveranderlijk schema dat onophoudelijk herhaald werd, zodat hij of zij elk besef van tijd verloor.

Alles in het kamp gebeurde volgens luid geschreeuwde bevelen en speciale signalen. De gevangenen die er niet in slaagden, de betekenis ervan te verstaan en ze niet terstond uitvoerden, liepen het risico in elkaar geslagen te worden of onderworpen te worden aan een buitensporige reeks vernederingen, zowel vanwege de SS'ers als de *Kapo's*.

Om 4 uur 's morgens, net zoals in de periode van de quarantaine, moest men zijn bed opmaken, daarna moest men zich wassen, ontbijten, de slaapzaal kuisen, naar het toilet gaan en in formatie naar de appelplaats stappen. Dit alles op een halfuur, maximum 45 minuten. Zij die achterbleven, zelfs wegens een lichamelijke handicap, werden geslagen. De helse start van de dag werd gevolgd door een lange wachttijd, grotendeels stond men stil in het gelid, voor de ouderen en de zieken was dit quasi onmogelijk. De duur van het appel, met de gedetineerden in rijen van 10 om de telling te vergemakkelijken, hing af van de aanwezigheid van alle gevangenen. Was niet iedereen aanwezig, begon het appel opnieuw, en dit kon soms uren duren. Soms lieten de SS'ers op zich wachten, en de gevangenen moesten dan onbeweeglijk blijven staan onder de schijnwerpers, ongeacht of het regende, hagelde, sneeuwde, in de kou, in de hitte. De gedetineerden die tijdens de nacht gestorven waren of die naar de infirmerie waren overgebracht moesten ook meegeteld worden.

Daarna kwam het bevel om de werkploegen in te delen (*Arbeitskommando*) waarna de gevangenen onmiddellijk naar de hen toegewezen verzamelpunten liepen om te vertrekken naar hun eigen be-

stemming, vergezeld door het kamplekest. Diegene die geen ploeg toegewezen kreeg en niet wenste op de appelplaats te blijven staan uit vrees gestraft te worden en zich daarom bij een toevallig *Kommando* voegde, werd met geweld verjaagd. Eens buiten de poort van het kamp, werden de ploegen overgenomen door SS'ers die met het toezicht belast waren.

In de begindagen van KL Auschwitz moest het werk dikwijls al lopend uitgevoerd worden. De SS'ers en de opzichters schreeuwden en sloegen zonder ophouden gevangenen, daarbij werden ze dikwijls achtervolgd door honden die men tegen hen ophitste. Sommige SS-bewakers, die enkele bijkomende dagen verlof wilden krijgen, bevolen de gedetineerden om zich te verwijderen van het terrein onder bewaking om ze daarna met gewerschoten af te maken. Na de terugkomst van het *Kommando* brachten ze verslag uit bij hun bevelhebber, waarin ze beweerden een gedetineerde gedood te hebben 'tijdens een ontsnappingspoging'. Indien de SS'er kon bewijzen dat hij gehandeld had 'zoals de toestand het vereiste', werd hij gefeliciteerd of beloond met enkele dagen uitzonderlijk verlof. Het mag dus niet verbazen dat talrijke gedetineerden gedood werden tijdens het werk. Hun lichaam werd daarna door de andere gedetineerden terug gedragen naar het kamp. Zelfs tijdens de mars naar en van de werkplaats vonden de SS'ers de kans geweld en onrecht te plegen. De gevangenen werden dikwijls verplicht te rennen en moesten liederen zingen. Zij die vals zongen of achterbleven werden ongenadig geschopt en geslagen.

Na het einde van het werk gebeurde alles in omgekeerde volgorde, alsof men de momenten van terreur en angst omgekeerd opnieuw moest doorstaan. Dan kwam het avondappel. Eens te meer speelde het orkest militaire marsen om een besef van orde en ritme op te leggen aan mensen die nu geen kracht meer hadden en dikwijls met benen of voeten sleepten.

Het avondappel was geen simpel bureaucratisch ritueel zoals dat van 's morgens: de gemeenschap van gedetineerden was volledig verzameld, duizenden personen rechtstaand in het gelid en geordend in rangen, in formatie opgesteld voor de SS'ers. Zelfs de doden en de stervenden waren niet vrijgesteld van deelneming aan het ritueel van het avondappel. Hier toonden de beulen hun absolute macht over hun slachtoffers.

Het avondappel op het terrein van het kamp illustreerde de almacht van de beulen, en kon meerdere uren duren. Het was dikwijls zonder einde en ging door tot de morgen erna (in geval er ontsnappingen en andere zware inbreuken waren vastgesteld). In elk geval betekende elke bijkomende minuut minder beschikbare tijd om te eten en uit te rusten. Vanaf 1941 werden voor elke ontsnapping die plaatsvond en die bevestigd werd tijdens het avondappel, tien gevangenen of meer, gekozen tussen diegenen die uit dezelfde blok kwamen als de ontsnapte gevangenen. Ze werden veroordeeld tot de hongerdood. De ongelukkigen werden opgesloten in een cel in de kelders van blok 11 waar ze, zonder eten of drinken, allen stierven na enkele (maximum 12) dagen terwijl ze vreselijke pijnen leden.

Na het appel gingen de gevangenen naar de blokken en de slaapzalen, waar de *Kapo* het eten uitdeelde, terwijl sommigen naar het toilet gingen, hun kleren en klompen herstelden, hun wonden zo goed en zo kwaad mogelijk verbonden. Om 21 uur begon de nachtrust; dan was het absoluut verboden om de blokken te verlaten. De overtreders werden door de SS'ers van wacht in de torens doodgeschoten, en de echo's van deze schoten verscheurden de beangstende stilte van de nacht.

De dood in Auschwitz

In de eerste weken nadat het kamp in gebruik was genomen, werden dode gevangenen overgebracht naar het nabijgelegen Gleiwitz (Gliwice) om te worden gecremeerd. De bouwwerkzaamheden voor het eerste crematorium van Auschwitz begonnen in juli 1940. Er werd gekozen voor een *Bunker* die van oorsprong een opslagplaats voor munitie was en die zich links van de toegangspoort van het kamp bevond, voor het gebouw waar de politieke afdeling van het *Lager* zat. Het bedrijf J.A. Topf und Söhne uit Erfurt kreeg opdracht voor het ontwerp van de crematieoven met dubbele moffel, waarvoor cokes werden gebruikt om de lijken van het kamp te verbranden. De oven werd half augustus geïnstalleerd. In september kon het crematorium in gebruik worden genomen. Naast deze eerste oven werd er in februari 1941 een tweede gebouwd en in mei 1942 een derde, allemaal van hetzelfde type. In een technische notitie uit juli 1941 liet het bedrijf dat ze bouwde weten dat de theoretische verbran-

dingscapaciteit bij tien uur functioneren van de oven varieerde van 10 tot 35 lijken. Volgens een berekening van de technici van het kamp kon het crematorium bij volle bezetting 340 lijken per dag verbranden. Het gebouw werd voorzien van een grote ruimte van 17 x 4,60 meter, met een hoogte van 2,86 meter, die grensde aan de ruimte waar de ovens stonden en die bestemd was voor de opslag van de lijken (*Leichenhalle*). Deze werd vervolgens voorzien van een ventilatiesysteem. Deze ruimte werd door de politieke afdeling van de SS vaak gebruikt om Poolse burgers die door de rechtbank van de Gestapo ter dood waren veroordeeld, met een nekschot te doden.

Na het eerste gebruik van blauwzuurgas op mensen, in augustus en september 1941 in de kelderruimtes van Blok 11 besloten de kampautoriteiten om het mortuarium van het crematorium in te richten als gaskamer. De grondoppervlakte van 78,2 m² bood plaats aan 400 tot 500 personen, en door de aanwezigheid van een ventilatiesysteem en de nabijheid van de ovens konden zieke gevangenen in een snel tempo en op een voor de bedienden van de gaskamers veilige manier uitgeroeid worden. Hiertoe werden er in het plafond enkele openingen aangebracht (drie, maar volgens andere bronnen maar liefst zes), waardoor het Zyklon B de kamer kon worden binnengeleid; bovendien werden de twee toegangsdeuren luchtdicht gemaakt. De gaskamer werd halverwege september voor het eerst gebruikt voor het doden van enkele honderden Sovjetkrijgsgevangenen. Op 15 februari 1942 werd het eerste transport van Joden, uit Beuthen, geheel vergast. De gaskamer bleef tot en

met het najaar van 1942 in gebruik, toen werd besloten om de massamoorden te verplaatsen naar Birkenau. De eliminatie van enkele honderden gevangenen van het *Sonderkommando*, begin december 1942, was waarschijnlijk de laatste vergassing die in het crematorium plaatsvond. Het crematorium bleef nog enkele maanden in gebruik en werd in juli 1943 opgeheven. Het *Kommando* dat in het crematorium werkte, werd overgebracht naar Birkenau.

Het aantal slachtoffers van deze gaskamer wordt op tienduizend geschat. Nadat de ruimtes buiten gebruik waren gesteld, fungeerden ze als opslagplaats: de ovens en de schoorsteen werden afgebroken, de openingen voor het Zyklon B werden afgesloten, de deur tussen het oude mortuarium/gaskamer en de ovenruimte werd dichtgemetseld en er werd een nieuwe ingang gemaakt aan de noordkant van de ruimte, die in vier ruimtes werd verdeeld. In september 1944 werd het oude crematorium uiteindelijk gebruikt als schuilkamer voor de ziekenafdeling van de SS (*Luftschutz-bunker für SS-Revier*). Het gebouw is na de oorlog opnieuw en gedeeltelijk gerenoveerd toen het kamp als museum werd ingericht. Er werd voor geopteerd om de opstelling als moordinstallatie deels te hernemen: de scheidingswanden die in het oude mortuarium waren geplaatst werden gesloopt, de openingen in het plafond werden hersteld, de doorgang tussen het oude mortuarium en de ruimte waar vroeger de ovens stonden werd weer geopend en daar werden twee ovens naast elkaar geplaatst en tot slot werd de schoorsteen heropgebouwd.

Crematoria en moordinstallaties in Auschwitz II Birkenau

De crematoria, die nu alleen nog maar ruïnes zijn, bevonden zich in de buitenste sector in het westelijke deel van het kamp van Birkenau. Hoewel de aanwezigheid van een crematorium in een concentratiekamp niet direct duidt op de genocidale aard van het kamp waar het zich bevindt (de dodelijke centra van *Aktion Reinhardt* hadden geen speciale crematiegebouwen nodig om te functioneren), kregen de gebouwen voor de verbranding van lichamen in Birkenau hun moordfunctie op het moment dat de bijbehorende gaskamers werden ontworpen ter vervanging van de voorlopige installaties in reeds bestaande gebouwen (het Rode en Witte Huis, ook wel *Bunkers* genoemd) enkele honderden meters verderop, waar de eerste massamoorden op Joden plaatsvonden.

Bunkers

Vanaf het voorjaar en de zomer van 1942 werden in het gebied Brzezinka (Birkenau), vlak bij een berkenbos, de eerste gaskamers in gebruik genomen. Ze waren ingericht in twee boerderijen in het gebied dat bij het kamp hoorde en waarvan de eigenaren waren geëvacueerd. Ze werden *Bunker 1* (ook wel 'Rode huisje') en *Bunker 2* (of 'Witte huisje') genoemd en waren voorzien van respectievelijk twee en vier gaskamers. In deze gebouwen begon in Auschwitz de systematische moord op Joden die met de door het *Reichssicherheitshauptamt* bevo-

len transporten in het kamp arriveerden. De eerste transporten kwamen uit Opper-Silezië, de volgende uit het *Reich* en de verschillende bezette Europese landen. De lichamen van de slachtoffers werden weggebracht tot op enkele honderden meters van de *Bunkers* en werden aanvankelijk begraven in grote massagraven. Met het naderen van de winter van 1943 werd duidelijk dat er problemen waren in verband met de ventilatie van de kamers na de vergassing, omdat deze geen mechanische ontluchtingsinstallatie hadden. Zo ontstond het idee om de toekomstige crematoria, die voor Birkenau waren gepland als complexen om lijken te verbranden, in te richten met gaskamers, zoals reeds was geprobeerd in het crematorium van het hoofdkamp. De activiteiten van de *Bunkers* werden echter voortgezet tot aan het begin van 1943. Daarna werden de gebouwen opgeheven en gedeeltelijk afgebroken. De gaskamers van *Bunker 2* werden in de zomer van 1944 weer hersteld en werden naast die van *Krematorium II, III en V* gebruikt.

Het dodental van Auschwitz

In 1945 schatten de Sovjets het aantal doden van Auschwitz op 5 miljoen. Tot april 1990 zal het officiële cijfer 4 miljoen doden bedragen, waarvan 2,7 miljoen Joden. Het internationale monument te Birkenau zal van zijn inwijding in 1967, tot aan zijn nieuwe inrichting in 1995, het cijfer van 4 miljoen doden aangeven. De hedendaagse cijfers, die worden gehanteerd door het Staatsmuseum Auschwitz – Birkenau, wijzen erop dat 1,3 miljoen

mensen naar Auschwitz of een van zijn subkampen werden gedeporteerd. Hier moet men 1,1 miljoen Joden van verschillende nationaliteiten onder rekenen; slechts 200.000 van hen werden in de kampadministratie opgenomen (getatoeëerd). 100.000 slachtoffers stierven tijdens hun gevangenschap en 900.000 werden meteen bij hun aankomst vergast. Dit geeft dus 1 miljoen Joodse doden en 100.000 Joodse overlevenden. Ongeveer 140.000 à 150.000 (niet Joodse) Polen werden naar Auschwitz gedeporteerd, 70.000 à 75.000 overleefden het niet. Ongeveer 23.000 Roma en Sinti werden naar Auschwitz gedeporteerd (vooral vanuit Duitssprekende landen), ze werden allen geregistreerd, maar 21.000 overleefden hun deportatie niet. 15.000 Sovjets werden naar Auschwitz gedeporteerd, 12.000 van hen werden opgenomen in het concentratiekamp, 14.000 kwamen om het leven. Om en bij de 25.000 gedeporteerden van andere oorsprong werden naar Auschwitz gedeporteerd en in het kamp opgenomen. Bij benadering 10.000) 15.000 haalden het einde van de oorlog niet. In de archieven van het museum worden de fiches van 400.207 gevangenen bewaard, waarvan 67 % mannen en 33 % vrouwen. Hiervan vonden 202.000 de dood in Auschwitz. 802 gevangenen konden ontsnappen, 327 werden tijdens hun vlucht opnieuw gevat.

© David Olère

De 'Sanka'

De 'Sanka', de *Sanitätskraftswagen* (medisch voertuig) was een auto met het symbool van het Rode Kruis, die voor elke vergassing in het kamp arriveerde. In de auto bevonden zich een chauffeur en de SS 'dokter' van dienst. Achterin waren de dozen met Zyklon B opgestapeld. Zyklon B was een bestrijdingsmiddel voor ongedierte op basis van blauwzuur en werd geproduceerd door de Duitse firma Degesch (*Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpfung mbH*). Concreet betrof het vloeibaar waterstofcyanide, dat gestabiliseerd werd op diatomeeënkorrels en dat verdampte vanaf een temperatuur van 25,6 graden Celsius.

Medische proeven in Auschwitz

De medische experimenten die plaatsvonden in het concentratiekamp Auschwitz, in de verschillende blokken van het basiskamp en in Birkenau en Monowitz, kunnen in typen worden onderverdeeld. Enerzijds waren er experimenten met betrekking tot de rassen theorieën van de nazi's. Hiervan kunnen, naast sterilisatie, de medisch-antropologische rassenonderzoeken van Dr. Josef Mengele worden genoemd, die werden uitgevoerd op verschillende typen gevangenen: Roma en Sinti, tweelingen, mensen met dwerggroei of gigantisme, enzovoort. Na de liquidatie van het 'zigeunerkamp' op 2 augustus 1944, waar Mengele de verantwoordelijke arts was, legde hij zich toe op tweelingen die tijdens hun leven werden blootgesteld aan eindeloze analyses en vervolgens werden gedood, zodat het onderzoek naar hun fysiologische kenmerken kon worden voortgezet in de snijzaal. Andere experimenten waren bedoeld voor de farmaceutische industrie die nieuwe geneesmiddelen tegen besmettelijke ziekten uittestte op gevangenen die met opzet waren besmet. Weer andere gebeurden in opdracht van de legerleiding om te kijken hoelang het duurde om oorlogswonden te verplegen en te genezen. Daartoe werden voor het experiment ziekten, wonden, zweren, koorts, enzovoort opgewekt om te bepalen hoelang de genezing daarvan duurde. Er werden ook chirurgische experimenten op menselijke proefkonijnen uitgevoerd, maar tevens experimentele dermatologische onderzoeken, onderzoek naar tuberculose bij kinderen, enzovoort. Auschwitz werd – in zijn geheel, en dus niet uitsluitend Blok 10 – een plaats voor medische

experimenten, waar enkele tientallen artsen, in weerwil van hun beroepsethiek, de meest gruwelijke misdaden pleegden. Daarbij toonden ze geen enkele genade voor hun slachtoffers, die niet alleen te maken kregen met de kwelling van hun gevangenschap, maar ook met de gevolgen van de experimentele ingrepen van de artsen.

In december 1942 kwam de door het grote publiek minder bekende Dr. Carl Clauberg in Auschwitz toe. Hij nam zijn intrek in Blok 10 van Auschwitz I. De experimenten begonnen al snel. Nadat Heinrich Himmler erop had aangedrongen vrouwen zonder hun medeweten te steriliseren, deed Clauberg alsof hij kunstmatige inseminatie uitvoerde op zijn slachtoffers. Zonder verdoving injecteerden Clauberg en zijn assistenten grote hoeveelheden giftige producten, waaronder zuren, in de baarmoeders van zijn proefkonijnen. De effecten van de experimentele behandelingen waren bijzonder pijnlijk voor de proefpersonen, hoofdzakelijk moeders, Roma en Sinti-vrouwen of Joodse vrouwen, tussen 20 en 40 jaar oud. In de meeste gevallen belandden deze vrouwen in de gaskamers van het concentratiekamp. In een brief van 7 juni 1943 aan Himmler beweerde Clauberg dat hij met tien assistenten tot 1.000 vrouwen per dag kon steriliseren.

Kinderen in Auschwitz

Onder de volwassen Polen die al in 1940 naar Auschwitz gedeporteerd werden, bevonden zich ook een aantal kinderen. Rond de jaarwisseling van 1942 en

1943 werden kinderen uit de Zamość-regio (in het zuidoosten van Polen), waarvan de meerderheid al snel vermoord werd, samen met volwassenen naar het kamp gestuurd, en in 1944, tijdens de opstand van augustus, ook kinderen uit Warschau. Joodse kinderen werden vanaf 1942 met hun familie naar Auschwitz gedeporteerd. De grote meerderheid werd na selectie naar de gaskamers gestuurd om te sterven in de gaskamers. Sporadisch werden tienerjongens en -meisjes uitgekozen voor registratie in het kamp. Een tijd lang werden kinderen uit het getto van Theresienstadt met hun familie vastgehouden in het zogenaamde Theresienstadt-familiekamp in Birkenau. Ook Roma-kinderen verbleven bij hun ouders in het zogenaamde *Zigeunerlager*. Dr. Josef Mengele voerde medische experimenten uit, meestal eindigend in de dood, op zowel Roma als Joodse kinderen. Beide kampen werden uiteindelijk geliquideerd en de kinderen die daar nog leefden werden vermoord. Kinderen en volwassenen werden in 1943-1944 ook vanuit bezet Sovjetgebied (meestal Wit-Rusland) naar Auschwitz gedeporteerd. Het merendeel van hen werd later overgebracht naar kampen voor kinderen in Potulice en Konstantynów bij Łódź. Sommigen stierven in Auschwitz. Tot medio 1943 werden alle in Auschwitz geboren kinderen, ongeacht hun herkomst, vermoord – meestal door middel van een fenolinjectie of verdrinking. Later mochten niet-Joodse pasgeborenen in leven blijven. Ze werden in het kamp geregistreerd als nieuwkomers en werden getatoeëerd op hun dijen of billen. Door de erbarmelijke omstandigheden in het kamp bleven er maar weinig kinderen lang in leven. In de bewaard gebleven gegevens wordt melding gemaakt van de

geboorte van minstens 700 kinderen in Auschwitz, waaronder ook de kinderen die in het *Zigeunerlager* zijn geboren. Naar schatting zijn ongeveer 232.000 kinderen en jongeren naar Auschwitz gedeporteerd, waarvan 216.000 Joden, 11.000 Roma, ongeveer 3.000 Polen, meer dan 1.000 Wit-Russen en enkele honderden Russen, Oekraïners en anderen. In totaal werden ongeveer 23.000 kinderen en jongeren in het kamp geregistreerd. In januari 1945 werden er iets meer dan 600 kinderen bevrijd.

Verzet

Georganiseerde clandestiene activiteiten binnen Auschwitz werden in een eerste fase in het leven geroepen door Poolse politieke gevangenen. Poolse militaire en politieke groeperingen – socialisten en nationalisten – waren erbij betrokken. In 1942 verenigden deze groepen zich in een enkele organisatie die ondergeschikt was aan de *Armija Krajowa* ‘het thuisleger’ (AK). Met de deportatie van andere etnische groepen naar Auschwitz, vooral Joden, ontstonden er nieuwe formaties in de verzetsbeweging – de Joodse groep en de Oostenrijks-Duitse, Tsjechische, Franse, Russische en Joegoslavische organisaties. Sommigen van hen sloten zich in 1943 aan bij een aantal Poolse linkse organisaties om de organisatie *Kampfgruppe Auschwitz* op te richten. Ongeacht de etnische achtergrond was het hoofddoel van de ondergrondse verzetsstrijders het verwerven en verspreiden van voedsel en medicijnen, het informeren van medegevangenen over wat er in de buitenwereld gebeurde, en het voorbereiden

van vluchtpogingen. De verzetsleiding werkte ook plannen uit voor een gecoördineerde gewapende opstand in het kamp tegen het SS-garnizoen met behulp van de Poolse verzetsbeweging buiten het kamp. Dit kwam echter nooit tot stand: het machtsonevenwicht was te groot, en het was praktisch onmogelijk om tienduizenden kampgevangenen na hun eventuele ontsnapping uit het kamp te verbergen. De enige gekende gewapende actie van de Auschwitz-gevangenen was de opstand van het *Sonderkommando* op 7 oktober 1944, die echter op een mislukking uitdraaide.

Vrouwen

Twee vrouwentransporten werden op 26 maart 1942 naar Auschwitz gestuurd. De eerste 999 Duitse kampgevangenen waren in in hoofdzaak afkomstig uit het kamp Ravensbrück. Onder hen bevonden zich de blokoudsten en *Kapo*'s van het vrouwenkamp. De tweede groep bestond uit 999 Slowaakse Joden. Tot augustus 1942 verbleven de vrouwen in een apart deel van Auschwitz I (blokken 1-10). Later werden zij in Birkenau ondergebracht, waar het *Frauenlager* werd gevestigd, en in enkele van de nevenkampen. In de jaren 1943 en 1944 werden ook vrouwen samen met hun families opgesloten in de zogenaamde Theresienstadt- (BIIb) en *Zigeuner*- (BIIe) ‘familiekampen’. Joodse vrouwen werden ook vastgehouden in zogenaamde doorgangskampen (*Durchgangsjuden*). Vrouwen werkten aan het slopen van gebouwen, in de bouw, het transport, en in boerderijen en indus-

triële installaties. Een aanzienlijk aantal van hen werkte in *Kommando*'s die werden ingezet voor het laten functioneren van de kampen: in ziekenhuizen, keukens, douches, pakhuizen en bij het sorteren van geplunderde eigendommen van uitgeroeide Joden en in kledingateliers. Harde fysieke arbeid, vreselijke hygiënisch-sanitaire omstandigheden en wrede behandelingen door de SS-*Aufseherinnen* (de vrouwelijke bewaaksters) en andere kampgedetineerden droegen bij tot de verspreiding van besmettelijke ziekten en leidden ook tot de snelle verzwakking van de gevangenen. Fysiek en psychologisch uitgeputte vrouwen werden door SS-artsen uitgekozen tijdens selecties voor de gaskamers. Het sterftecijfer onder vrouwen was hoog: van de 28.000 vrouwelijke kampgevangenen die in 1942 naar Auschwitz werden gedeporteerd, waren er aan het eind van het jaar meer dan 22.000 overleden. Het lot van de zwangere vrouwen was eveneens tragisch. Tot medio 1943 werden zij ter dood gebracht. Later mochten ze bevallen, maar de pasgeborenen werden gedood. Vanaf het midden van dat jaar werd het doden van pasgeboren niet-Joodse kinderen gestopt, terwijl de in het kamp geboren Joodse kinderen tot eind oktober 1944 werden gedood. Bovendien werden in de zomer van dat jaar Joodse gevangenen van wie de zwangerschap werd ontdekt, nadat ze tijdens de selectie over het hoofd waren gezien, gedwongen geaborteerd. Ook vrouwelijke gevangenen, meestal Joodse, werden door SS-artsen onderworpen aan pijnlijke en vaak dodelijke medische experimenten. In totaal werden 131.000 vrouwelijke kampgevangenen geregistreerd in Auschwitz: 82.000 Joden, 31.000 Polen, 11.000 Roma, naast een aantal Rus-

sen, Wit-Russen, Oekraïners, Duitsers, Fransen en Tsjechen. Zij maakten ongeveer 30 procent uit van alle in het kamp geregistreerde gevangenen. Enkele honderdduizenden Joodse vrouwen die tijdens de selectie op het perron ongeschikt werden geacht voor de arbeid – ouderen, zieken, zwangerschappen of moeders met kleine kinderen – werden onmiddellijk na aankomst in de gaskamers vermoord.

Muziek in de kampen

Vanaf de opening van de eerste concentratiekampen in 1933 begonnen de bewakers de gevangenen te bevelen te zingen tijdens het lopen, bij oefeningen of tijdens strafsessies. Dit was bedoeld om de gevangenen te bespotten en te vernederen, en tegelijkertijd discipline bij te brengen. Degenen die de liederen niet kenden, werden geslagen. Wie niet luid genoeg zong, werd geslagen. Wie te luid zong, werd geslagen.

Meestal moesten de gevangenen soldatenliederen of nazi-liederen zingen, maar ook volksliederen en marsen. Maar zij moesten ook liederen zingen met een symbolische waarde voor bepaalde groepen gevangenen, dit om hen te vernederen. De communisten en sociaaldemocraten, bijvoorbeeld, werden gedwongen liederen van de arbeidersbeweging te zingen, terwijl de geestelijken de psalmen van hun kerkgenootschap moesten zingen. Muziek van radio-uitzendingen of grammofoonplaten werd afgespeeld via luidsprekers die in de meeste

kampen waren geïnstalleerd. Naast dit alles werd soms muziek gespeeld om de geluiden van de executie te maskeren. Op vraag van de bevelvoerende officieren werden muziekensembles gevormd met beroeps- en amateurgevangenen. Na de reorganisatie van het kampstelsel – toen de eerste kampen, met uitzondering van Dachau, werden gesloten en na 1936 werden vervangen door nieuwe, grotere kampen – werden orkesten van gevangenen opgericht in Sachsenhausen (voortzetting van het orkest van Esterwegen), Buchenwald en Dachau. Met de uitbreiding van het concentratiekampstelsel en de oprichting van subkampen en satellietkampen, werden officiële orkesten opgericht in bijna alle hoofdkampen, in de grotere subkampen en in sommige moordcentra. Soms waren er meerdere orkesten in één kamp, bijvoorbeeld in het hoofdkamp van Auschwitz, waaronder een koperensemble met 80 musici en een symfonieorkest met 120 musici. Hun repertoire omvatte marsen, kamphymnen, bal-, dans- en lichte muziek, volksliederen, filmmuziek, operettemuziek, opera-aria's en zelfs kunstmuziek zoals de Vijfde Symfonie van Ludwig van Beethoven. Bij vele gelegenheden werden nieuwe composities of originele arrangementen gecreëerd.

Het repertoire van de officiële kamporkesten hing af van de persoonlijke smaak van de SS'ers, hun muziekcultuur en de gelegenheden waarvoor de ensembles speelden, maar ook van de partituren die in het kamp werden meegebracht, het niveau van het orkest en de tijd die voor de repetities werd uitgetrokken. Voor de zondagconcerten speelden de gevangenenensembles niet alleen voor de

muziekminnende SS-officieren, maar ook, met toestemming van de SS-autoriteiten, voor hun medegevangenen. Bij kampinspecties toonden de commandanten trots hun gevangenenorkest als een 'attractie' om de onberispelijke werking van het kamp aan te tonen. De voornaamste taak van de muzikanten was echter het verzorgen van achtergrondmuziek wanneer de werkcommando's 's morgens het kamp verlieten en 's avonds terugkeerden, maar ook het begeleiden van in scène gezette openbare executies om de gevangenen te terroriseren. In de moordcentra, vooral in Birkenau, speelde het orkest voor bijzonder macabere gelegenheden, wat sommige overlevende muzikanten na de oorlog een schuldgevoel bezorgde en voor de rest van hun leven depressieve stoornissen. Sommige ensembles moesten tijdens 'selectieprocessen' spelen om nieuwkomers gerust te stellen over wat hen te wachten stond. Het is nu duidelijk dat de aankomst van nieuwe gevangenen en selecties over het algemeen niet door muziek werd begeleid, behalve in zeer zeldzame gevallen. De marsen naar de gaskamers in Birkenau werden niet begeleid door muziek. Maar omdat het vrouwenorkest repeteerde in een slecht geluidsdichte houten barak in de buurt, was er soms muziek te horen.

Tenslotte werden de muzikanten van de ensembles vaak gevraagd om de bewakers te vermaken op privé-feesten. Enerzijds bood de status van muzikant een relatieve bescherming tegen bepaalde vormen van willekeurig geweld en kon deze bepaalde vitale voorrechten garanderen, zoals toewijzing aan een minder uitputtend werkcommando, betere kleding of extra voedselrantsoen.

nen. In die zin maakte de beoefening van muziek deel uit van een overlevingsstrategie. Anderzijds leidde deze gedwongen nabijheid tot de beulen tot een gevoel van schuld en vooral tot een gevaarlijke afhankelijkheid van de welwillendheid van de SS, terwijl tegelijkertijd de afgunst van andere gevangenen werd gewekt.

Kapo

Kapo, ook capo, was de naam van de positie van een functionele gevangene in een concentratiekamp. Een *Kapo* werd een werknemer van de kampleiding en moest toezicht houden op andere gevangenen. Een *Kapo* moest het werk van de gevangenen voor de SS leiden en was verantwoordelijk voor de resultaten. *Kapo's* ontvingen extraatjes voor deze diensten, zoals de toewijzing van alcohol of bezoeken aan kampbordelen. In grotere kampen werden *Oberkapo's* aangesteld.

De *Kapo's*, die zelf niet werkten maar toezicht hielden, kregen voormannen toegewezen. De relatieve voorrechten corrumpeerden veel van degenen die als *Kapo* werden aangesteld – zij hadden de kans om langer in leven te blijven door een betere voedseltoewijzing en fysieke bescherming. De SS selecteerde gevangenen die bereid waren de bijbehorende privileges te 'verdienen' door speciale wreedheid. Zo werden veroordeelde misdadigers (zogenaamde beroepsmisdadigers), voormalige SA-leden die een straf uitzaten, gevangene Joden of politieke gevangenen gerekruteerd als *Kapo's*.

Uit welke groep gevangenen de *Kapo's* werden geselecteerd was een tactische beslissing van de SS, waarbij de samenstelling van de *Kapo's* vaak verband hield met de verandering in de commandostructuren van het concentratiekamp. Voor de SS was het belangrijk om bevelen zo vlot mogelijk door te geven en ze meedogenloos uit te (laten) voeren. ♦

Beknpte chronologie van Auschwitz en de Holocaust in België en Nederland

1940

21 februari: Inrichting van de Poolse kazernes van Oświęcim (Auschwitz in het Duits) als gevangenskamp voor Polen.

4 mei: Rudolf Höss wordt benoemd als kampcommandant.

10 mei: België en Nederland worden aangevallen door het Derde Rijk, Nederland capituleert op 14 mei, België volgt op 28 mei.

Mei: België krijgt een militair bezettingsbestuur, dat ook bevoegd is voor de Franse departementen Nord en Pas-de-Calais. In bezet Nederland wordt het *Reichskommissariat Niederlande* in het leven geroepen, met Arthur Seyss-Inquart aan zijn hoofd. Hier is de SS aan de macht.

14 juni: Aankomst van een eerste transport van 728 Poolse politieke gevangenen, waaronder enkele Joden. Zij worden opgesloten in de gebouwen van het vroegere Poolse Tabaksmonopolie, waar de spoorlijn aankomt en zich het allereerste perron bevindt.

28 juni: Bouw van de eerste verbrandingsoven, ontworpen door de Duitse firma Topf, in de voormalige buskruitopslagplaats van de kazerne (*Krematorium I*).

1941

25 en 26 februari: Staking tegen de vervolging en deportatie van de Joden in Nederland.

1 maart: Bezoek van *Reichsführer*-SS Heinrich Himmler. Het plan wordt opgevat om de capaciteit van het kamp op te drijven tot 30.000 gevangenen. In Birkenau zal een kamp worden gebouwd voor 100.000 gevangenen (174 barakken op een terrein van 1 130 bij 720 meter).

14 april: 'Pogrom' van Antwerpen. Twee synagogen worden in brand gestoken.

3 september: Eerste vergassing van personen, zieken en Russische gevangenen met Zyklon B (industriële insecticide) in de kelders van Blok 11 in KL Auschwitz.

Oktober: Oprichting van een kamp voor Russische gevangenen op het terrein van KL Auschwitz.

2 december: Stichting van de 'Vereeniging van Joden in België'.

Herfst 1941 of begin 1942: Eerste vergassing van Russische gevangenen en Joden in het tot gaskamer omgebouwde lijkenhuis van *Krematorium I*.

Herfst: Aanvang van de constructie van het kamp Birkenau door 10.000 Russische gevangenen, waarvan de meesten zullen sterven door uitputting. De overlevenden worden geëxecuteerd.

1942

Lente 1942: Indienstneming van de *Judenrampe*, het tweede afstapperron, tussen KL Auschwitz en Birkenau.

Maart: Indienstneming van de eerste gaskamers met Zyklon B in Birkenau (*Bunker I*, rode huis).

Maart: Oprichting van een vrouwenafdeling in KL Auschwitz.

Juni: Inrichting van *Bunker II* (witte huis) als gaskamer.

4 juli: Voor de eerste keer vindt een selectie plaats bij de aankomst van een transport Slowaakse Joden: zij die geschikt waren voor arbeid worden afgezonderd van de 'arbeidsongeschikten'. De laatste groep belandt meteen in de gaskamers.

17/18 juli: Tweede bezoek van Himmler aan Birkenau waar hij aanwezig is bij een selectie van Nederlandse Joden en bij de vergassing van een aantal ervan in *Bunker II*.

Augustus: Oprichting van het vrouwenkamp in Birkenau.

Begin september: Aanvang van de werken aan *Krematorium III*.

September: Creatie van het 'Joodsch Vededigingscomité'.

21 september/eind november: Verbranding van de lichamen van de slachtoffers van *Bunker I* en *II*, die voorheen gewoon werden begraven.

1943

Februari: Opening van het familiekamp voor Roma en Sinti in Birkenau. Zij mogen uitzonderlijk bij elkaar blijven.

Nacht van 13 op 14 maart: Eerste vergassing in de gaskamer van *Krematorium II*. Slachtoffers zijn 1.492 Poolse Joden uit Krakau.

22 maart: Oplevering *Krematorium IV*.

31 maart: Oplevering *Krematorium II*.

4 april: Oplevering *Krematorium V*.

19 april: Het XXe transport uit Mechelen naar Auschwitz wordt aangevallen door het verzet in Boortmeerbeek.

Eind mei: Aankomst van SS-dokter Mengele als hoofdarts van het kamp voor Roma en Sinti. Hij zal er medische experimenten uitvoeren, vooral op kinderen en vrouwen.

25 juni: Oplevering *Krematorium III*.

6 september: In Birkenau wordt een kamp opgericht voor families uit Theresienstadt, dat plaats zal bieden aan de Joden die vanuit dat kamp in Tsjecho-Slowakije zijn gedeporteerd.

22 november: Het kamp wordt officieel in drie delen opgedeeld: KL Auschwitz I-*Stammlager* (basiskamp), KL Auschwitz II-Birkenau (concentratiekamp- en vernietigingscentrum), KL Auschwitz III-Monowitz (industrie).

1944

29 januari: Ingebruikname van de *Zentral Sauna* (onthaal, douche, scheren en tatoeëren van de gevangenen). In dezelfde periode doet ook de *Kanada* voor het eerst dienst (depot voor in beslag genomen goederen van de slachtoffers).

Half mei: Ingebruikname van de spoorlijn die het kamp van Birkenau binnenrijdt (*Bahnrampe*, derde perron).

Mei – juli: Aankomst van zo'n 437.000 Joden uit Hongarije. Ongeveer 312.000 worden onmiddellijk uitgeroeid.

2/3 augustus: Liquidatie van het kamp voor Roma en Sinti (*Familienzigeunerlager*).

10/11 augustus: Liquidatie van het kamp voor families uit Theresienstadt.

3 september: De SS vlucht uit de kazerne Dossin te Mechelen. Brussel wordt bevrijd.

5 september: Aankomst van een transport van 1.019 Joden uit Nederland, waaronder Anne Frank.

7 oktober: Opstand van het *Sonderkommando* van *Krematorium IV*. 3 SS'ers en 451 kampgedetineerden komen om.

2 november: Waarschijnlijke stopzetting van de vergassingen.

1 december: Aanvang van de afbraakwerken aan *Krematorium II* en *III*.

1945

18 januari: Begin van de dodenmarsen. 58.000 gedetineerden uit de 3 kampen vertrekken naar het Rijk. De zieken die niet kunnen stappen worden achtergelaten in Auschwitz.

20/26 januari: De crematoria van Birkenau worden opgeblazen.

27 januari: Het Rode leger komt aan in Auschwitz.

Historische achtergrond van het gebruikte beeldmateriaal

De gebruikte foto's en films in de documentaire 'Auschwitz. Dit is ons verhaal' werden gebruikt om het relaas te illustreren. Sommige beelden komen uit Auschwitz, andere werden op andere plaatsen opgenomen. Dit willen we hier in zijn juiste context plaatsen.

Elk jaar, in de aanloop naar 27 januari, wanneer de herdenkingen van de bevrijding van de nazi-concentratiekampen worden gepland, maken de media gretig gebruik van de beelden die zijn vastgelegd tijdens de bevrijding van de concentratiekampen van Bergen-Belsen, Buchenwald en Dachau – naast vele andere kampen – in april en mei 1945. Bergen lijken getuigen van de misdadigheid van het nazi-regime en waarschuwen toekomstige generaties dat zoiets nooit meer mag gebeuren. Vaak verwacht de slecht geïnformeerde toeschouwer, die dit van een afstand volgt, de beelden van de concentratiekampen, die aan het eind van de oorlog echte doods-kampen werden, met de vernietigingscentra en de slachtoffers van de Holocaust. De gedeporteerden die in de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog in Bergen-Belsen, Buchenwald of Dachau belandden, waren natuurlijk allemaal slachtoffers van het nationaalsocialistische regime dat Duitsland van 1933 tot 1945 regeerde. Men kan echter niet zeggen dat de mensen op de verschrikkelijke beelden die wij elk jaar te zien krijgen uitsluitend slachtoffers zijn van de 'definitieve oplossing van het Joodse vraagstuk in Europa', zoals de nazi's het noemden. Anderzijds is de herhaling van fotografische beelden, of zij nu direct of indirect wor-

den verspreid, de meest gebruikte techniek om de herinnering aan de concentratiekampen op te bouwen. Dit heeft stereotiepe beelden opgeleverd die de Tweede Wereldoorlog en de concentratiekampen soms in een visueel keurslijf dreigen te gieten.

Fotomateriaal

De gebruikte afbeeldingen in de documentaire *Auschwitz, ons verhaal*, komen hoofdzakelijk uit de collectie van het United States Holocaust Memorial Museum (USHMM) en het Staatsmuseum van Auschwitz-Birkenau. Op de site van het USHMM vindt u ook talrijke kaarten terug.

Filmmateriaal

De gebruikte filmfragmenten zijn ook terug te vinden op de site van het USHMM. De in de documentaire gebruikte fragmenten komen uit:

- *The Death Mills* (USA, 1945)
- *Auschwitz liberated* (USSR, 1945)
- *The Gospel of Evil* (Joegoslavië, 1973)

Bibliografie

Monografiën

- Igor Bartosik, *De opstand van het Sonderkommando. 7 oktober 1944*, Brussel, Stichting Auschwitz, 2016, 37 p.
- Frédéric Crahay, Johan Puttemans, *27/01/1945. Auschwitz bevrijd*, Gorredijk, Sterck & De Vreese, 2020, 189 p.
- Piotr Cywiński, Jacek Lachendro, Piotr Setkiewicz, *Auschwitz from A to Z. An illustrated history*, Oswiecim, Auschwitz-Birkenau State Museum, 2013, 207 p.
- Paul De Keulenaer, Regine Beer, *mijn leven als KZ A 5148*, Antwerpen, EPO, 1992, 175 p.
- Patricia De Landtsheer, *Bewaar altijd een stukje brood*, Antwerpen, Uitgeverij C. De Vries-Brouwers, 2001, 199 p.
- Patricia De Landtsheer, Marc Van Roosbroeck, Etienne Van den Bulcke, *Genummerd voor het leven. De laatste getuigen van de concentratiekampen in Europa (1940-1945)*, Leuven, Davidsfonds, 2009, 380 p.
- Gideon Greif, Itamar Levin, *Opstand in Auschwitz, De opstand van het Joodse Sonderkommando op 7 oktober 1944*, Brussel, Stichting Auschwitz, 2016, 340 p.
- Carlo Saletti, Frediano Sessi, *Auschwitz bezoeken. Gids van het voormalige concentratiekamp en uitroeiingscentrum*, Brussel, ASP, 2016, 230 p.
- Laurence Schram, *Dossin, wachtkamer van Auschwitz*, Tielt, Lannoo, 2019, 352 p.
- Luckas Vander Taelen, Dirk Verhofstadt, *De laatste getuigen* (met gratis DVD), Antwerpen / Brussel, Houtekiet / Canvas, 2011, 182 p.
- VZW De werkgroep 10 december 2008, *De laatste getuigen uit concentratie- en vernietigingskampen geïnterviewd door jongeren uit Vlaamse, Brusselse en Waalse secundaire scholen*, Brussel, ASP, 2010, 688 p.

Op internet te vinden

- www.sonderkommando.info
- Interview met mevrouw Bloeme Evers-Emden: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn37130>
- Marie Anne Paridaens, Thérèse Unger, Dubbelinterview met mevrouw Klein en mevrouw Nelly Basch-Zoukrowitsch, 'Témoignages venus d'Auschwitz, Quarantième anniversaire de l'évacuation du camp d'Auschwitz in: *Bulletin trimestriel de la Fondation Auschwitz*, n° 8, april – juni 1985. Tekst in het Frans op: https://auschwitz.be/images/_bulletin_trimestriel/bt-8_1.pdf
- Insa Meinen, Face à la traque. Comment les Juifs furent arrêtés en Belgique (1942-1944) in: *Bijdragen tot de eigentijdse herinnering* nr. 6, 2005. Tekst in het Frans op: <https://journals.openedition.org/cmc/978>
- www.ushmm.org
- www.auschwitz.org

Om verder te gaan:

www.auschwitz.be

www.smolinski.nl

Colofon

Concept

Herman Teerhöfer (Stichting Smolinski)
Rolf Suurmond (Stichting Smolinski)
Frédéric Crahay (Stichting Auschwitz)

Documentaire

Joris Vermost (De Zeemier)

Pedagogische uitwerking

Daniël Wöltgens

Vormgeving

Pascal Plees

Nalezing

Dr. Fabian Van Samang (Stichting Auschwitz)

© Stichting Auschwitz en Stichting Smolinski, maart 2022

Dankwoord

Jechiël A. Evers

(kleinzoon van mevrouw Bloeme Evers-Emden)

Yvette Wollmann

(dochter van mevrouw Nelly Zoukrowitsch-Basch)

Zuzanna Janusik

(Staatmuseum Auschwitz-Birkenau)